

ALIMLAMA ESTETİĞİ AÇISINDAN ÇEVİRİ

Yard. Doç. Dr. Faruk YÜCEL

Dokuz Eylül Üniversitesi

Mütercim-Tercümanlık Bölümü

faruk.yucel@deu.edu.tr

ÖZET

Bu makalede, yirminci yüzyılda kuramsal alt yapısını oluşturan alımlama estetiğinin çeviri bilime yansımaları tartışılmakta. Geleneksel çeviri yaklaşımlarında eş değerliliğe bağlı nesnel bir ölçüt olarak kabul edilen ‘anlam’ olgusuna olan bakışın yirminci yüzyılın ikinci yarısında değişmesinde erek kültür odaklı yaklaşımların çeviri bilimde egemen olmaya başlaması etkili olmuştur. Bu yaklaşımlar, çeviri tarihi boyunca göz ardı edilen okurun çeviri değerlendirmelerinde önemli bir yere sahip olmasına yol açmıştır. Bir metindeki ‘anlamın’ salt metin içi etmenlere göre tanımlanamayacağı görüşü, çeviri bilimde dikkatleri metin dışı etmenlere yönlendirmiştir. Bu etmenler arasında en karmaşık olgulardan biri olan okurun çeviri edimini nasıl etkilediği ya da biçimlendirdiği sorunu, çeviri bilimde günümüzde de güncel bir konu olmaya devam etmektedir. Bu çerçevede, alımlama olgusu, erek odaklı çeviri kuramları tarafından hem çeviri süreci, hem de ürünü açısından irdelense de, her iki yaklaşımda ‘anlamın’ göreceliğine işaret edilerek, metin ile okur arasındaki ilişkinin kültürel bir sürece dayandığı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, alımlama, erek odaklı kuramlar, çeviri okuru, kültür.

ABSTRACT

In this article, the reflections of reception aesthetics which has constituted its theoretical framework on in the twentieth century in translation studies will be discussed. The fact that target-oriented approaches have started to be dominant in translation studies has been affective on the change in the perception of the phenomenon of “meaning” which is accepted as an objective criterium depended on equivalence in traditional translational approaches in the second half of twentieth century. These target-oriented approaches caused the audience who has not been taken into consideration during translation history to have an important place in translation evaluations. The claim that “meaning” in a text cannot be defined only according to intra-textual elements led to interest in extra-textual elements. The problem of how the audience, one of the most complicated phenomenon among these elements, affects or shapes the act of translation is still a current topic in translation studies. Within this framework, despite the fact that the phenomenon of reception is examined by target-oriented translation approaches in terms of both the translation process and the translation product, it is emphasized that the relationship between the text and the audience depends on a cultural process by pointing to the relativity of “meaning” in both approaches.

Keywords: Translation, reception, target-oriented approaches, target audience, culture.

Alımlama estetiğinin yirminci yüzyılın sonlarına doğru farklı sanat dallarında olduğu gibi çeviri biliminde de gittikçe önem kazanması, bu alanlarda yapılan irdelemelere yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bir sanat/yazın yapıtının alımlanmasında sosyo-kültürel koşulların/ortamın etkisi ne ölçüde belirleyicidir, bireyin yapıta gösterdiği tepki ile onun yapıttan beklentileri arasında nasıl bir ilişki vardır, biçimindeki sorular yirminci yüzyılda sanat/yazın alanında yapılan kuramsal tartışmaların odağına oturmaya başlamıştır. Bu yüzyılda bir yandan bilimsel bulguların, geleneksel yaklaşımların geçerliliğinin sorgulanması, öte yandan gelişmiş toplumlarda gittikçe yaygınlaşan tüketim biçiminin/alışkanlığının hızlı biçimde değişmesi, alışılmışın dışında yeni bir dünya anlayışı yaratmıştır. Sanat yapıtlarına bakışı değiştiren bu iki etmen, yapıtların genel geçer olan, kuralcı/genel bir yaklaşımla yorumlanmasını güçleştirmiştir. Sanatsal ve bilimsel alandaki gelişmelerin sonucunda değişime uğrayan 'nesnellik' anlayışı, akılcı ve doğru olarak kabul edilen ilkelere bağlı olan kuramsal yaklaşımların yerine, sanat nesnesinin kendine özgü olan dünyasını betimleyen öznel yaklaşımları ön plana çıkarmıştır. İnsanın dünyaya ve sanata bakış biçimini değiştiren bu sürecin oluşmasını sağlayan etmenler olarak özellikle yirminci yüzyılda insanlığın geçirdiği iki dünya savaşı, yaşanan doğal felaketler, ekonomik krizler gibi olumsuz olgular, sanatçıların estetik ve doğa-insan anlayışını alt üst edip geleneksel değerlerin güvenilirliğini sarsmışlardır.

Söz konusu edilen bütün bu gelişmeler bir yana, çağdaş sanatta kuramsal düzlemde daha esnek ve görece olan kişisel/öznel yaklaşımlardan yola çıkan sanatçılar, kendi yapıtlarını yorumlamaya çalışan eleştirmenlerin ölçütlerini bir kenara bırakarak doğrudan yapıtı alımlayan bireyi önemsemiş, onu etkilemeyi amaç edinmişlerdir. Sanatsal yapıtların yorumlanmalarında bireyin odak alınması, yapıt ile onu alımlayan birey arasında başka araçların engellemelerini, başka bir söyleyişle yönlendirmelerini ortadan kaldırma isteğinden kaynaklanmaktadır. Daha önce sanatsal yapıtların niteliğini açıklamak için yapıtların Romantizm, Klasizm, Realizm gibi genel tanımlamalar içerisinde sınıflandırılması, bir anlamda yapıtın kendisini ikincil konuma düşürmüştür. Dolayısıyla sanatsal yapıtlar, ait oldukları ya da ona ait olduğu düşünülen kuramlar/yaklaşımlar açısından ele alınıp yorumlanmıştır. Söz gelimi yapıtsal yaklaşımlar, sanatsal/yazınsal yapıtların değerini kendi içinde bulmaya yöneldiklerinden, yapıtın dışında bulunan toplumsal koşulları, sanatçının/yazarın kişiliği, dönemin etkileri gibi etmenleri yapıtın yorumlanmasında göz ardı etmişlerdir. Bu nedenle, bir sanatsal/yazınsal yapıtın tarihsel niteliğinin dışlanmasıyla bu yapıtların toplumsal işlevleri yok sayıldığından 'sanat için sanat' anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında, yapıtların toplumda yaşanan çelişkilerin sonucunda ortaya çıkmadığı varsayıldığından, sanatsal/yazınsal yapıtlardan bu çelişkilere yönelik, toplumu/bireyi değiştirmeyi amaçlayan çözümler üretmesi beklenmemiştir.

Yirminci yüzyılda genel hatlarıyla betimlemeye çalıştığımız ve bir paradigma değişimine yol açan bütün bu gelişmeler çeviri bilimini nasıl etkilemiş olabilir? Çeviri edimine yönelik yapılan irdelemelerde kaynak yapıtın odak alınması, nasıl bir dünya görüşünü yansıtmaktadır? Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeviri biliminde ortaya çıkan erek odaklı yaklaşımlar, geleneksel/kuralcı anlayışın bir parçası olan kaynak odaklı yaklaşıma bir tepki olarak mı doğmuştur? Bunun yanında, erek odaklı yaklaşımlarda tartışmasız bir öneme sahip olan çeviri okuruna bakış ile alımlama kuramları nasıl ilişkilendirilebilir? Erek odaklı olan Skopos kuramında, Çoğuldize ve

Betimleyici Çalışmalar'da (Descriptive Studies) erek okurun rolü alımlama estetiği açısından nasıl yorumlanabilir?

Yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar çeviri ediminde kaynak metinlerin temel alınmasının en önemli nedenleri, bu metinlerin 'dokunulmaz' olarak görülmesi ve çeviride dilsel çözümlenmelerin odak alınmasıdır. Bazı dönemlerde her ne kadar bu 'dokunulmazlık' biçimsel ve içeriksel açıdan farklı yorumlansa da, çeviriler her zaman için öykünülen kaynak metnin gölgesinde kalmıştır. Örneğin Romantik dönemde, diller arasında gelişmişlik düzeyi bakımından var olan doğal ayrımlar, kültürlere ilişkin bilgilerin yetersizliği, dilsel göstergelerin sözcük ve tümce düzeyinde yapılandırılmasında karşılaşılan güçlükler bir yapıtın başka bir dile tam anlamıyla 'çevrilemez' oluşunu kanıtlamaktaydı. Dolayısıyla çevirmenler kimi zaman kaynak metnin dilsel yapısına sadık kalmak için erek dilden ödün vererek onun yapısıyla ters düşen, anlaşılması zor metinler oluşturmuşlardır. Özellikle anlamın kavramsal ve inandırıcılık düzleminde kaynak dile bağlı olan felsefi ve kutsal metinlerde bu yoldan ödün verilmediği bilinmekte. (Vermeer, 1992; 1998) Bu tür metinlerde, dilde yapılan en küçük bir değişiklik, anlamsal açıdan çevirinin kaynak metne 'ihamet' etmesi olarak yorumlanmaktaydı. Ancak bireyin genel anlamda eğitilmesine olduğu kadar, eğlenmesine ve hoşça vakit geçirmesine yönelik ve daha az 'tehlikeli' olan sanatsal/yazınsal metinlerde farklı bir tutum benimsenmesi, bu tür metinlerde biçimsel ve biçimsel kaygıların ön planda tutulması, çevirmenleri kendi dillerinde aynı etkiyi yaratabilecek metinler ortaya koymaya yönlendirmiştir. Bazen bu etkinin sağlanması, 'bel infideles'¹ gibi yaklaşımlarla kaynak metinlerin dışına çıkılıp 'yeni' metinler oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Ulusalçı görüşlerin sonucunda gelişen bu tür yaklaşımlar, yirminci yüzyıla kadar hemen hemen her dönemde gündeme gelen uyarlayıcı çevirilerin yapılmasına neden olmuştur. Bu görüşe tamamen karşıt olan bazı görüşleri de çeviri tarihinde görmek olasıdır.²

Kaynak odaklı çeviri yaklaşımlarında görülen kaynak metne 'bağlılık', çevirinin salt kaynak metnin yüzeyini dikkate alması, çeviri okurunu göz ardı etmiştir. Çünkü çeviri okuyacak bir okurdan beklenen şey, metinde değişmez/durağan olan anlamsal yapıları olduğu gibi alımlamaktır. Oysa yirminci yüzyılda özellikle dilbilimsel çalışmalarda daha çok gündeme gelen, dilde kültürel yapının belirleyiciliği, alımlamanın hiç de o kadar basit bir olgu olmadığını ortaya çıkarmıştır. Moran'ın Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi" adlı kitabında alımlama estetiği bağlamında belirttiği gibi, "anlam, sanıldığı gibi, metinde oluşmuş ve bütünleşmiş bir şekilde yatmaz, gücül

¹ 'Güzel sadakatsizlik' anlamına gelen bu akım başta Fransa'da (1636-1789) olmak üzere başka ülkelere de yayılan bir anlayışı yansıtmakta. Bu akıma göre çevirmenler, çevirecekleri yapıtların içerik ve biçimlerini değiştirerek onları kendilerine mal etmek için kaynak metindeki yabancı etmenleri kendi kültürlerine uyarlayıp yerleştirmişlerdir. (Mounin, 1967, 37)

² Örneğin Romantik dönemde önem kazanan 'yabancılaştırıcı' çeviri yaklaşımlarında kaynak metnin 'çevrilemez' oluşu, çevirinin doğasında bulunan yabancı etmenlere bağlanmıştır. (Huyssen, 1969) Yazınsal metinlerde yabancılaşma karşı olanlar ile yabancılaşma destekleyenlerin ortak bir amaca hizmet ettiği ileri sürülebilir. Her iki yaklaşımda da erek dilin geliştirilmesine yönelik 'yarararcı' bir bakış açısı söz konusudur. Birinde kaynak metindeki yabancı etmenlerin erek dile zarar vermemesi için 'koruyucu' bir anlayış egemen kılınırken, diğerinde yabancı etmenlerin erek dile yeni değerler kazandırdığı düşüncesi savunulmaktadır.

halde vardır ve ancak okur tarafından alımlandığı sürece içinde somutlaşır ve bütünleşir.” (1988, 205-206) Bunun yanında, kaynak metinlerin çeviri ediminde odak alınması, çeviride bazı sorunların okur açısından hiç tartışılmadığını göstermiştir. Ancak yirminci yüzyılda di bilimsel çalışmalarda kültür koşullu olan ‘dil içi dünya’ ve ‘dilsel görecelik’ (Stolze, 1993, 27; Özcan, 1983, 44) görüşleriyle ilgili çalışmaların artması, çeviri biliminde de yeni arayışlara girilmesine yol açmıştır. Çeviri ediminde kültürel yaklaşımların etkisiyle tarihsel bir bakış açısının gerekliliği de kaçınılmaz olmuştur. Buna bağlı olarak, çeviri biliminde meydana gelen paradigma değişimi farklı sorunları gündeme getirmiştir. Sözelimi, çevirmenin ve erek okurun çevirideki rolü nedir? Erek kültür, çeviri edimini nasıl etkilemekte? Çeviriyi yönlendiren normlar kimler tarafından belirlenmekte? Çevirinin işlevleri nelerdir? Okurun çeviriden beklentileri var mıdır? Bu gibi soruları, kaynak odaklı çeviri yaklaşımları çeviriyi ilintili görmediklerinden, daha açık bir söyleyişle sorunsallaştırmadıklarından bu sorulara yanıt vermeleri olanaksızdı. Çünkü bu yaklaşımda esas alınan konu, erek metnin kaynak metne ‘bağlılığı’ ya da ondan ne kadar ‘bağımsızlaşabileceğidir’. Fakat kaynak metni aşmaya çalışan ya da ona öykünen her iki konumda da kaynak metnin dışında bulunan sosyo-kültürel, çevirmenin kararları, okurun beklentileri gibi etmenler göz ardı edilmekteydi.³ Bu açıdan bakıldığında, erek odaklı çeviri kuramlarının, kaynak odaklı yaklaşımlara ve onların temsil ettiği düşünsel anlayışa karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu tepkinin oluşmasını sağlayan etmenlerden, yirminci yüzyılın ikinci yarısında dünyada ulusal ve uluslararası düzlemde meydana gelen değişmelere bağlı olarak metin türlerinin artması, kuruluşların uluslararası yapılanmalara gitmeleriyle bunların çoğalması, küresel bağlamda pazar ekonomisi kurallarının geçerlilik kazanması, farklı düzeyde ve alanda okur kitlesinin artması, iş dünyasında yararçı düşünce yapısının egemen olması, ulusal değerlerin korunmasına yönelik çalışmaların yaygınlaşması, demokratik kültürün insanlar ve toplumlar arasındaki sınıfsal farkları belli düzlemde yok etmesi, internet gibi teknolojik gelişmelerin insanlığa sağladığı kolaylıkların sonucunda yeni iletişim biçimlerinin ortaya çıkması çeviri biliminde geçerli olan paradigmalarda erek odaklı kuramlar bağlamında değişmesine yol açmıştır. Bu değişimde dikkati çeken konulardan biri de, erek kültürde çeviri normlarını etkileyen okurun, kuramsal tartışmalarda gittikçe daha çok önem kazanmasıdır. Bu çalışmada, erek odaklı çeviri kuramları bağlamında çeviri okurunun, yirminci yüzyılın ikinci yarısında özellikle yazınsal alanda gündeme gelen alımlama estetiği ile olan ilişkisini, alımlama biçimlerinin çeviriyi nasıl etkilediği, çeviride kaç çeşit alınmadan söz edilebileceğini eleştirel bir yaklaşımla irdeleyeceğiz.

Genel anlamda bakıldığında, alımlama kuramları, yapıtın oluşmasında ve yorumlanmasında okurun belirleyici rolüne işaret ederek, yapıtın anlamını okurun alımlamasıyla ilişkilendirmekte. Devingen/değişken bir yapıya sahip olduğu kabul edilen metinlerde bulunan anlamsal ve içeriksel boşlukları, alımlama kuramlarına göre her okurun kendi yetisi doğrultusunda doldurduğu kabul edilmekte.⁴ Dolayısıyla

³ Antik dönemden Romantik döneme kadar çeviri tarihi sürecinde okurun değişen konumu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Yücel: *Başka Bir Okur: Çeviri Okurunun Rolü*. S.Ü. Uluslararası Çeviri Sempozyumu Bildirileri, (yay.) İlyas Öztürk, Sakarya, 2004, ss. 168-171.

⁴ Çeviride bu boşlukların yerel metinlere oranla daha fazla olmasının nedeni, yabancı etmenlerin daha yoğun olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında çeviri okurunun, metnin anlamsal oluşumuna yerel

okurdan okura değişen/görece olan alımlama biçimleri, metnin kendisiyle özdeş bir 'çevirisinin' olabileceği kanısı, alımlama kuramlarının da etkisiyle çürütülmüştür. Tahir-Gürçağlar bu bağlamda, çeviri bilim ile alımlama kuramları arasında ortak bir anlayışın olduğuna işaret ederek her iki alanda "(...) metinlerin tek bir yorumu olabileceği düşüncesine karşı çıkar ve metinlerin farklı kültürlerde, farklı dönemlerde, farklı birey ya da gruplar tarafından farklı biçimlerde okunup yorumlanabileceğini kabul eder." (2005, 167) Bununla birlikte kültürel bir olgu olan dil-metin ilişkisinin zamana göre farklılaşması, çevirilerin de yerel yapıtlar gibi, okurun alımlama koşullarına bağlı olarak değişmesi, eskimesi, kimi zaman ise güncellik kazanması, 'anlamın' sorgulanmasına neden olmuştur. Okurun, metnin ayrılmaz, hatta belirleyici bir parçası olduğu düşüncesi, başta yazın olmak üzere çeviri kuramlarında yoruma dayalı bir çeviri anlayışının yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Örneğin erek odaklı çeviri kuramı olarak kabul edilen Skopos'ta çeviri okurunun yeri, çevirisinin okura yönelik bir işleve ve ereğe uygun biçimde olması nedeniyle, kaynak metnin önündedir. Kuramın babası sayılan Hans J. Vermeer'in, çeviride kaynak metni 'tahtından ederek', (Wilss, 1996, 19) erek metni ve okuru odak alması, bunun en iyi göstergesidir. Çünkü Vermeer, çeviriyi kaynağından ve onu yaratan tarihsel koşulları göz önünde bulunduran betimleyici çeviri yaklaşımlarının tersine, çeviride ulaşılmak istenen okur kitlesine göre biçimlenen işlevsel bir çeviri anlayışını savunur. Bu yaklaşımın temelinde çevirmenlerin ya da ona bu görevi veren kişilerin/kuruluşların başarılı olabilmeleri ve daha çok okura seslenebilmeleri için yayın piyasası doğrultusunda kararlar alması yatmaktadır. Bunun nedeni, rekabete dayalı piyasa koşullarında yayınların sürdürülebilmesi, bir anlamda çevrilen yapıtlara olan talebin sürmesine bağlı olmasıdır.

Çevirilerin erek kültür normlarının sonucunda oluşması Erek odaklı kuramların temel çıkış noktasıdır. Bu normları belirleyen etmenlerin başında, tarihsel bir ortamın içerisinde bulunan okurun çeviriyi nasıl alımladığı gelmektedir. Tarihsel ortamları yaratılan koşulların biçimlendirdiği çeviri okuru, bir çeviriyi, kendi koşullarına bağlı olan genel ve öznel bazı nitelikler açısından alımlar. Bu koşulların değişmesiyle çevirisinin alımlanması da doğal olarak değişmekte. Wittgenstein'in dil felsefesi bağlamında söylediği ve çevirisinin alımlanması için de geçerli olan şu sözü bu ilişkiyi güzel biçimde anlatmakta: "(...) Hakikat ancak hakikatin içinde bulunan kişi tarafından dile getirilir; henüz hakikat dışında yaşayan, hakikate bu hakikat-dışılığından uzanmaktan başka bir şey yapmayan kişi tarafından değil." (Heaton, 2002, 7)

Çeviri biliminde erek okurun içinde bulunduğu ve çevirisinin alımlanmasında etkili olan farklı kültür düzlemlerini vurgulamak için bazı kuramcılar kültürü, kapsadığı etki alanına göre para-, dia- ve idio-kültür olmak üzere üçe ayırmakta. Burada 'para-kültür' olarak adlandırılan alan, diğer kültür biçimlerine göre en kapsamlı olanıdır. Toplum genelinde görülen, örneğin bazı değerlere ve konulara toplumca gösterilen duyarlılıklar dolayısıyla bu alana girmekte. Para-kültüre göre daha sınırlayıcı olduğundan, bu alanın altında bulunan 'dia-kültür', toplumda belli bir kesimin/grubun

dil okuruna göre daha etkin biçimde katıldığı söylenebilir. Terry Eagleton, alımlama kuramı bağlamında, "okuma(nın) her zaman dinamik bir süreç, zaman içerisinde karmaşık bir hareket ve açılım(lı olduğundan, F.Y.) (...) (o)kur(un) yapıta bazı 'ön-anlamlar'la, beklentilerle ve inançlar bağlamında yaklaşıca(ğına), yapıtın çeşitli özelliklerini de bu bağlamda değerlendirece(ğine)" işaret eder. (1990, 101)

niteliklerine işaret etmekte. Örneğin bir toplumda/kültürde yöresel bazı farklılıklardan kaynaklanan birden fazla 'alt kimlik' bulunabilir. Bunlar, içinde buldukları üst-/para-kültürü oluştururken kendilerine özgü olan nitelikleri de katarlar. Bunların toplamı bir anlamda para-kültürü oluştursa da, para-kültür, toplumun tamamını kapsadığından, dia-kültürler arasında bir 'bağ' oluşturmaktadır. Bu kültürel alanlar arasında en alt grupta ise, bireye özgü olan değerlerin temsil edildiği 'idio-kültür' bulunmaktadır. Kişisel bazı ilgi alanları ve beceriler bu alana girmektedir.⁵ Kültürel katmanlar arasındaki farklılıkları da göz önünde bulundurarak çeviri olgusuna bakıldığında, çevrilmiş bir metnin alımlanması daha da karmaşıklaşmaktadır. Sözelimi, iyi bir yazın okuru özelliklerine sahip ve kaynak kültür hakkında geniş bilgisi olan bir kişi, yazınsal bir çeviri metnini 'sıradan' bir okurdan farklı alımlayacak; buna karşın kaynak yazarın başka yapıtlarını da bilen bir yazın bilimcisi aynı metni bu ikisinden daha da farklı değerlendirecektir. Bu bağlamda, bir çevirinin kimin tarafından, ne zaman, nerede okunduğu çevirinin nasıl alımlandığını gösteren önem ipuçlarıdır. Alımlama kuramları bu konuyu kuramsal düzlemde genel metinler bağlamında ele almalarına karşın, çeviri metinleri iki farklı kültürün etkisiyle oluştuğundan, bir çevirinin alımlanmasıyla yerel bir metnin alımlanması arasında bir farklılıktan söz edilebilir. Çünkü bir metnin çeviri olarak alımlanması, beraberinde ister istemez yabancılaştırıcı bir etkiyi de getirecektir. Bu etki konu, biçim, anlatım, yazın geleneği gibi farklı düzlemde kendini okura duyumsatabilir. Dolayısıyla bir çeviri alışılmışın dışında farklı bir okumayı da gerektirir. Bu çerçevede içerisinde, çeviri metinlerde okurun daha çok 'boşluklarla' karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Bu 'boşluklar' çeviri okurunun erek yazının tarihi ve metnin yazarı hakkındaki bilgisi oranında doldurulur. Bazen çevirmenin okura bazı ipuçları ve ek bilgiler vermesi de söz konusu olabilir. Örneğin yazarın belli bir biçim ya da savunduğu bir dünya görüşü, kaynak kültüre özgü davranış, düşünüş ve gelenekler, yapıtın kaynak yazın tarihindeki yeri hakkında erek okura bilgi vermesiyle, çevirinin doğasında bulunan 'yabancılık' vurgulanmış olur. Aksi takdirde, okur çeviride dile getirilen 'yabancılığın' ayırımına varmadan metni alımlayabilir. Oysa bir çevirinin, yerel bir yapıttan farklı olarak, en belirgin niteliği bunu okura duyumsatıp kendi yazınında 'olmayan' bir şeyi gösterebilmektir. Konuya çeviri bilimsel açıdan bakıldığında, çeviri metinlerin alımlanmasında görülen bu farklılığın/yabancılığın metinlere bağlı olarak hangi etmenlerden kaynaklandığı, alımlama estetiğinin çeviri olgusuna olan bakışı nasıl değiştirdiği, bunun yirminci yüzyılda kuramsal düzlemde nasıl dile getirildiğini irdelemek gerekmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Skopos kuramı, Çoğuldizge ve Betimleyici Çalışmalar'da çevirinin biçimlendirilmesinde erek kültürün ve onun normlarının temel alınması, alımlama estetiğinin önemli bir yere sahip olduğunun kanıtıdır. Bir kültürdeki çeviri metinlerin, o kültürde var olan gereksinimlere bağlı olarak belli işlevleri yerine getirirken erek kültürü etkilediği görüşü, erek odaklı çeviri kuramlarında vurgulamaktadır. Çeviri metnin erek kültürdeki işlevini belirleyen normların aynı zamanda erek okurların çeviriye karşı olan beklentilerini de

⁵ Bu kavramların çeviribilimde nasıl ele alındığı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Marget Ammann: Kommunikation und Kultur. Dolmetschen und Übersetzen heute. Eine Einführung für Studierende. Frankfurt/M., 1995, s. 42-43.

biçimlendirmesi, bazı dönemlerde kimi yapıtlara ve yazarlara karşı duyulan ilgi ile çeviri olgusu arasında bir koşutluğa neden olmuştur. Bu bağlamda akla şu sorular gelmekte: Bazı yapıtların ya da yazarların belli dönemlerde daha çok çevrilmesi nasıl açıklanabilir? Okurların çeviriyi alımlama biçimiyle onların çeviriden beklentileri arasında nasıl bir ilinti vardır? Farklı bir kültürün diline çevrilen bir yapıt nasıl oluyor da kaynak kültürde ‘fark edilmeyen’ bazı nitelikleri ön plan çıkarıp, erek okurun çeviriyi farklı biçimde alımlamasına yol açmaktadır? Bütün bu sorular, çeviri olgusunu değerlendiren alımlama estetiğinin kaçınılmaz bir konu olduğu göstermekte.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında çeviri bilim alanında meydana gelen paradigma değişimini anlamadan çeviri olgusunu, alımlamayı da katarak bütüncül biçimde değerlendirmek güçtür. Çünkü bu değişim, çeviri bilimde yeni konuların gündeme gelmesine neden olduğu gibi, bu alanda yüzyıllar boyunca yerleşik olan bazı yaklaşımların köklü bir biçimde değişmesinin de yolunu açmıştır. Bu değişimi iki etmene bağlamak olasıdır. Bunlardan birincisi, çevirmenin kaynak metnin ‘tutsaklığından’ kurtularak (Klopfer, 1967, 33) çeviriyi erek kültürün belirlediği bir edim olarak görmesidir. Özellikle yazınsal metinlerde gündeme gelen devingenliğin ve çok-anlamlılığın bütün metinler için söz konusu olduğunun ayırımına varılması, çevirmenleri, kaynak metinlere olan dilsel ‘bağımlılıklardan’ kurtarmıştır. Kutsal ve yazınsal metinler bağlamında, bir metnin farklı dilsel göstergelerle ikinci kez yaratılamayacağı savı, çeviride yorumlamanın önem kazanmasına neden olmuştur. Bir anlamda çevirinin kaynağa ne kadar benzediği değil, kaynağı nasıl farklı biçimde yorumladığı, dolayısıyla çeviriye yeni bir yorum getirip getirmediği konuları, çeviri biliminde tartışılmaya başlanmıştır. Bu anlayışın temellerini on sekizinci yüzyıl Romantik dönemde atan yazarlar, çeviriyi yücelterek, onu adeta yazının bir ‘üst’ aşaması/türü olarak görmüşlerdir.⁶ Romantik dönemde egemen olan yabancılaştırıcı çeviri yaklaşımında, çevirmenin kaynak metnin dilsel sınırlamalarından kurtulup metnin ‘ruhunu’ çeviriye yansıtması gerektiğinin altı çizilmekte. Schleiermacher’in de işaret ettiği gibi, hiçbir sözcüğün bire bir karşılığı başka bir dilde olmadığı gibi, zamanla aynı dilde meydana gelen farklılaşmalar, aynı dil içerisinde ‘dil içi’ çevirinin de yapılmasını gerekli kılmakta. (1973, 38) Burada diller arasında göstergelerin örtüşmezliği, metinlerin okurlar tarafından farklı alımlanmasının bir sonucudur. Kaynak metinde ‘ruh’ olarak tanımlanan kavram, her ne kadar metnin özüne/anlamına ilişkin bir niteliğe işaret etse de, bunun okurun alımlamasına ve onun koşullarına bağlı bir olgu olduğu açıktır. Çünkü bir metnin ‘ruhunun’ metnin kendisi gibi devingenliğe, tarihselliğe bağlı görece bir kavram olduğunun en belirgin göstergelerinden biri, bu ‘ruhun’ aynı dil içerisinde de değişebilmesidir. Romantik dönemde ulusalcılığa ve tarihselliğe verilen önem, alımlamayı kültüre ve onun bir parçası olan bireye göre biçimlendirmesine karşın, yazarların/çevirmenlerin kaynak metnin ‘tekliline’ odaklanmaları, okurun çeviri

⁶ Novalis’in, çevirmeni “yazarın yazarı” (1973, 33) olarak nitelendirmesi, bunun en belirgin kanıtıdır. Bu dönemdeki yazarlar/çevirmenler kaynak metne öykünmeyi bir yana bırakıp söz konusu metnin ‘ruhunu’ çeviride yansıtmayı amaçlamışlardır. Bu nedenle, çeviride başta Schleiermacher (1973) olmak üzere ‘yabancılaştırıcı’ yaklaşımlar bu dönemde gittikçe daha çok benimsenmesi, çevirinin salt kaynak bir metne öykünmesinin ötesinde, ‘özgün’ bir yapıt gibi yaratıcı bir süreci içerdiği vurgulanmıştır.

metni nasıl alımlamadığı konusunu geri plana bırakmıştır. Dolayısıyla çevirmenler okurdan çok erek metne odaklanmışlardır.⁷

Yirminci yüzyılda irdelenen metin türlerinin farklı alanlara yönelik, devingen ve değişken yapıda olduklarının kabul edilmesi, bu alanda ileri sürülen görüşlerde alımlayıcı yaklaşımların ağırlık kazanmasıyla açıklanabilir. Yorumlamalarda metin dışı etmenlerin önemine işaret eden alımlama kuramları, bir metnin anlamının onu belli koşullar altında okuyan okurla bağ kurularak ortaya çıktığının altını çizmişlerdir. Dilbilimsel çalışmalarda gündeme gelen bu gibi yaklaşımları⁸ çeviri biliminde kutsal metinler bağlamında ilk kez Eugene A. Nida dile getirmiştir. Nida kutsal metin çevirilerinde, okurun yaşamsal koşullarının bir gereği olarak metinlerin uyarlanması gerektiğini savunarak, 'okur/alıcı odaklı' bir çeviri yaklaşımını ileri sürmüştür. (1981, 125) Metinlerin, kültürün etkisi altında farklı biçimde alımlanması, bir metnin farklı bir dilde kaynak dil okuru üzerinde bıraktığı gibi benzer bir etkiyi sağlayamayacağı anlayışını da beraberinde getirmiştir. Okurların aynı metinden farklı zamanlarda farklı etkilenmeleri ve yorum farklılıkları sabit/belirli bir etkinin olamayacağını göstermiştir. Çünkü alımlama kuramlarına göre bir metnin okur sayısı ile 'eş değer' farklı yorumu vardır. (Moran, 1988, 209) Zamanla bu görüş, özellikle Skopos gibi erek odaklı kuramlarda da geçerlilik kazanmıştır.

Çeviri biliminde paradigma değişimine yol açan ve birincisiyle ilintili olan ikinci etmen, çeviride kültürel niteliklerin daha çok göz önünde bulundurulmasıyla çevirinin hangi koşullarda okur tarafından alımlandığının önem kazanmasıdır. Çevirmenin, geleneksel/kuralcı anlayışın sonucunda kaynak metne 'sadık/bağlı' kalarak erek okuru göz ardı etmesi, okurun çeviriden beklentilerinin dikkate alınmamasına neden olmuştur.⁹ Erek odaklı olan Skopos ve betimleyici çeviri kuramlarında ileri sürülen yaklaşımların çeviride yaygınlık kazanması, kültür koşullu bir edim olan çevirinin okur

⁷ Romantik dönemde 'yabancı' bir dünyayı aralamaya çalışan çeviri okurunun rolü her ne kadar vurgulansa da, genel çeviri söylemlerinin dışındaki, çeviri okurunun bir çeviriyi nasıl farklı biçimde alımladığı, onda ne gibi etkiler yarattığı, konuları ele alınmamakta.

⁸ Çevirinin, dilbilimin bir alt kolu olarak uzun bir süre yapısalcı ve kuralcı yaklaşımların etkisinde kalmasının yanında karşılaştırmaya dayalı bir alan olan görülmesi, okurun göz ardı edilmesine neden olmuştur. Yapıta bağlı olan metin içi dilsel çözümlenmelerden yola çıkan Saussure, Chomsky gibi dilbilimciler, okurun bireysel niteliklerini ve diller arasındaki kültürel ayırımalarını göz önünde bulundurmamışlardır, kaynak metnin dışındaki görece olan kültürel etmenleri çeviride hesaba katmamışlardır. Bu tutum Bloomfield, Weisgerber ve Sapir-Wolf gibi dil bilimcilerin yaklaşımlarıyla değişime uğramıştır. Söz konusu kuramcıların yapısalcılığın dışına da çıkarak dil-kültür ile düşünce arasındaki ayrılmaz bağa dikkatleri çekmeleri, çevirinin salt dilsel bir aktarım olmaktan çok, kültürel bir olgu olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Ancak çeviride metin dışı etmenlerin önemine değinen bu kuramcılar, çeviri ediminde kaynak metne bağlı bir yaklaşım izlediklerinden, çeviri okurunu edilgen biçimde değerlendirmenin dışına çıkamamışlardır. (Işın-Bengi, 1995, 9-30; Kıran, 2001, 299-313)

⁹ Çeviri tarihinde okurun alımlanmasına göre bir çeviri yaklaşımı izleyenlerin başında Cicero gelmekte. Cicero, metinlerin işlevlerini belirlerken metinleri türünden yola çıkmıştır. Bu bağlamda Cicero, bilgi içerikli metinlerden ayrı gördüğü yazınsal metinlerde çevirmenin, okurun alımlama koşullarını göz önünde bulundurarak çeviride bazı eklemeler ve çıkarmalar yapması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu uygulama konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Astrid Seele: Römische Übersetzer, Note, Freiheiten, Absichten: Verfahren des literarischen Übersetzens in der griechisch-römischen Antike. Darmstadt, 1995, s. 24-25.

kitlesine yönelik olduğu anlayışını güçlendirmiştir. Her metnin bireyden bireye göre farklı alımlanması, çeviride kaynak metne bağlılığın anlamsız olduğunu Vermeer, kendi kuramı olan Skopos'ta daha da ileri götürülerek önemsizleştirmiştir. Çünkü ona göre, iletişimsel bir ortamda anlam kazanan ve ona göre bir işlev taşıyan çevirinin (Reiss/Vermeer, 1991; 67) değerlendirilmesinde, başka bir ortamın koşulları ölçüt alınmaz. Bu nedenle, bir metni ancak alımlandığı ortam bağlamında ele almak gerek. Bir çevirinin alımlandığı ortamı biçimlendirenin kültür olması, çağdaş çeviri kuramlarında kültür olgusunu daha belirleyici konuma getirmiştir. Bununla birlikte sürekli değişen çeviri okurunun konumunun da sorgulanıp alımlama koşullarına göre yeniden betimlenmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Çünkü bir metinde kültürel etmenlerin erek kültüre nasıl yansıdığı, en somut biçimde okurun metne gösterdiği tepki ile ölçülebilir. Bir çevirinin erek kültürde nasıl bir işlev gördüğü de buna bağlıdır. Sözgelimi, on dokuzuncu yüzyılda iktidarda bulunan baskıcı yönetimi dolaylı yoldan eleştirmek amacıyla yazılmış bir roman ya da dram bir başka dönemde eleştirel işlevini kaybedebilir, hatta daha önce var olmayan bir işlevi de yerine getirebilir. Böyle olunca, bir metnin çevrildiği ya da okunduğu zamanın, metnin nasıl alımlandığını belirlediği söylenebilir. Dolayısıyla aynı metin alımlama koşullarına göre okuru farklı biçimde etkileyebilir. Kültürel bağlamın sonucu olan bu etki, metnin 'anlamını' oluşturmaktadır. Her tür metin için geçerli olan bu ilişki, alımlanacak metnin bir çeviri olması durumunda, bu sorunu daha da karmaşıktır. Çeviride, değişken olan kültürel koşulların yanında, kültürün kendisi de değişmektedir. Bunun yanında çeviri olgusunda salt alımlanan kültür değişmekle kalmamakta, aynı zamanda metnin kendisi de değişmektedir. Bu açıdan bakıldığında, erek kültürün alımlama koşullarının bir ürünü olmayan bir yapıt, 'doğal olmayan' biçimde o kültüre girerek okurun beklentilerini değiştirebilmekte. Elbette bu değişim kültürdeki koşullarla ilintili bir süreçtir. Even-Zohar'ın (2004) da vurguladığı gibi, bir çevirinin erek kültürde göreceği işlev, onun nasıl bir kültürel dizgeye girdiği ile açıklanabilir. Eğer bir çeviri bu dizgede 'merkezi' bir konumda bulunuyorsa, erek okurun alımlama alışkanlıklarını değiştirecektir.¹⁰ Ancak aynı metin başka bir ortamda 'çevresel' bir konumdaysa, erek okurda 'yeni/farklı' bir etki yaratmayacaktır. Çevirinin 'merkezi' ya da 'çevresel' olarak konumlandırılması, onların erek kültür dizgesini işlevsel açıdan nasıl etkilediğiyle ilişkilidir. Bu işlev, çevirinin kendi yapısında bulunan bir nitelikten çok, alımlama koşullarının bu işlevi nasıl biçimlendirdiğine ve etkilediğine bağlıdır. Söz gelimi, erek yazın dizgesinde yaşanan bir 'boşluğun', 'durağanlığın' sonucunda, daha önce 'çevresel' konumdaki bir çeviri, bu koşulların değişmesine yol açacak biçimde 'merkezi' bir konuma gelebilir.

Betimleyici kuramlar bir çevirinin erek kültür dizgesindeki işlevini irdelerken, metnin çevrildiği zamanı esas alarak erek kültürde çeviriyi yaratan alımlama koşullarına göre çeviriyi değerlendirmesine karşın, çevirinin okur tarafından nasıl alımlandığı konusunu ikinci plana atmıştır. Betimleyici kuramların alımlama koşullarını ön plana çıkarmalarının nedeni, bu kuramların çeviri ürününden yola çıkarak çeviriyi bitmiş/tamamlanmış bir olgu olarak ele almalarıdır. Bu da doğal olarak, çeviride özne

¹⁰ Okurun kendi alışıldık kod ve beklentilerini değiştiren, ona eleştirel bir gözle bakmasını öğreten 'etkili yazın' (Eagleton, 1990, 103) nitelendirmesi, Even-Zohar'ın 'merkezi' konumdaki yapıtları için de söz konusu edilebilir.

olarak okur ve çevirmenin konunun göz ardı edilmesine ve neden-sonuç ilişkisini yansıtan tarihsel bağlamın çeviriyi ‘durağan’ bir yapıda göstermesine yol açmıştır.

Betimleyici kuramlarda okurun bir metni hangi koşullarda alımladığı çeviriyle ilintili çalışmalarda daha çok tartışma konusu olmaya başlarken, alımlama koşullarını çeviri süreci açısından irdeleyen Skopos kuramında, çevirinin belirlenmesinde çevirmenin ve okurun beklentilerinin daha etkin bir rol oynadığı ileri sürülebilir. Bu beklentiler doğrultusunda çevirmenin bir metni çevirirken bazı ‘güncelleştirmeler,’ değiştirmeler yapması da söz konusu olabilir. Çünkü okurun beklentilerini göz ardı eden bir çevirmen, okurun çeviriyi nasıl alımlayacağını da bilemez. Erek kültürü odak alan betimleyici kuramlarda olduğu gibi Skopos kuramında da erek kültürde ‘var olan’ koşullar dikkate alınsa da, Skopos kuramında okurun, çevirmenin ve işverenin beklentilerini biçimlendiren bu koşullar, amaca giden yolda birer araç niteliğindedir. Skopos kuramında bir uzman kimliğine sahip olan çevirmen, işverenin beklentilerini gerçekleştirirken okurun alımlama niteliklerine göre kararlarını verir. Daha açık bir söyleyişle, okurun çeviriye ‘istenilen/beklenen’ tepkiyi verebilmesi için çevirmenin, erek metinde okurun yadırgayacağı bazı dilsel ve kültürel konulara açıklık getirmesi gerekebilir. Sözgelimi, farklı bir dönemin biçimiyle yazılmış ya da tarihsel bağlamın belirleyici olduğu yazınsal bir metni günümüzdeki bir okurun anlaması ya da yapıta karşı ilgisini kaybetmemesi, alımlama koşulları değiştirdiğinden, güçtür. Bu nedenle çeviride, yabancı bir kültürel geçmişe sahip olan erek okura, kaynak dil okuru için sorun oluşturmayan tarihsel ve kültürel konularda ek bilgiler verilmesi, çevirmenin kaynak metinde bazı değişiklikler yapma yoluna gitmesi kaçınılmazdır.

Çeviride dikkatlerin metin dışı etmenler üzerine yoğunlaşması, okurun da içinde bulunduğu alımlama koşullarının sorgulanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, çevrilen metinlerin seçiminde neyin ölçüt alındığı ya da neden söz konusu metnin erek kültüre çevrildiği sorusu akla gelmiştir. Bir seçim, salt bir işveren ya da bir çevirmenin istekleri doğrultusunda açıklanabilir mi? Belli yazarların yapıtlarına duyulan ilgi, erek okurun alımlama koşullarıyla ilişkilendirilebilir mi? Bazı yapıtların birden çok aynı dile çevrilmesi okurun alımlama koşullarına bağlı mı? Yirmi birinci yüzyılda gelişen medya/yayın dünyasının toplumun geneline seslenen ‘çoğulcu/demokratik’ niteliğinin sonucunda olgulara ‘yararcı’ bir açıdan bakması, erek kültüre çevrilen yapıtlarda da böyle bir anlayışın egemen olmasını sağlamıştır. Ancak burada çevrilmek üzere seçilen yapıtlara karar veren yayınevleri, okurların hangi yapıtlara ilgi duyacağını nasıl belirlemektedir? Başka bir söyleyişle, kültürün gereksinimlerine bakarak erek kültüre bağlı olan genel bir alımlama biçiminden söz edilebilir mi? Genel anlamda alımlama olgusunu genel ve bireye özgü olmak üzere iki grupta sınıflandırabiliriz. Kültürlerin ayrılmaz bir parçası olan bireylerin belli bazı olgulara verdikleri tepkiler ya da bu olguları yorumlayış biçimlerinin birbirine yakın olması, ‘genel’ bir alımlama biçimine işaret etmekte. Söz gelimi, Doęu ve Batı kültürlerinde kurallara uyma, birine karşı gösterilen saygı, aile kavramına bakış, toplumsal geleneklere sahip çıkma gibi birçok konu farklı biçimde yorumlanmakta. Ancak genel bir söylemi yansıtan Doęu ve Batı kültür kavramı kendi içinde de farklılıklar göstermekte.¹¹ Bireye özgü olduğundan daha

¹¹ Bütün bu farklılıklar genellemelerle birbirinden ayrılmakta. Bu durum bazen tarihte yaşanan savaş, düşmanlıklar gibi olumsuz olguların etkisiyle kültürler arası bazı klişelerin, ön yargıların oluşmasına zemin hazırlanmakta.

sınırlayıcı ve görece olan diğer alımlama biçimi ise okurun ilgi alanı, beklentileri, dünyaya bakışı gibi etmenler tarafından biçimlenmekte. Gürsel Aytaç'ın "Genel Edebiyat Bilimi" adlı kitabında vurguladığı gibi, her okur bir metne deneyim, bilgilenme, özdeşleşme, benliğe yönelik olan yaşantılar nedeniyle ya da estetiğe yönelik olan biçimsel açılardan ilgi duyabilir. (2003, 150-151) Bu bağlamda şunu söylemek olasıdır: Bir Türk'ün Thomas Mann'ı alımlaması, bir Alman'dan ya da bir Japon'dan farklı olmasına karşın her Alman'ın ya da Türk'ün Mann'ı aynı biçimde alımladığı da söylenemez. Burada okurun genel kültürü, uzmanlık alanı, yazına olan ilgisi, yazarı ne kadar tanıdığı gibi etmenler çevirinin alımlanmasını etkileyebilmekte.

Yirminci yüzyılda metin türlerinin, yazınsal ve kutsal metinlerin¹² dışında çeşitlenmesi, daha önce genellikle iki metin türü üzerinde yapılan çeviri tartışmalarının, farklı metin türlerinin uzmanlık gerektiren alanlarda yaygınlık ve çeşitlilik kazanmasıyla, çevrilen metin türlerinin de artmasına yol açmıştır. Yeni metin türlerinin ortaya çıkması, özellikle ikinci dünya savaşından sonra uluslararası zeminde kurulan ticari, kültürel, siyasi, bilimsel alanlardaki ilişkilerde çevirinin gittikçe öneminin artmasından kaynaklanmakta. Bunun sonucunda, yazınsal ve kutsal metinlerin çevirilerinde duyulan biçimsel kaygıların yerine işlevsel/iletişimsel ve yararçı bir yaklaşım ağırlık kazanmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak, bir çevirinin başarısı, okurdan beklenen tepki, salt çevirmeni ilgilendiren etik bir konu olmanın ötesinde, yayın evlerinin ve farklı uluslararası kuruluşların başarısını, tanıtımını da etkileyen, yayın politikalarını biçimlendiren bir konu durumuna gelmiştir.¹³ Daha açık bir söyleyişle, bir çevirinin kaynağına ilişkin bilgiler 'doğru/güvenilir' kabul edilse de, bu değerler kültüre bağlı olduğundan, okurun beğenmediği bir çeviri okur açısından başarısız sayılacağından, yayınevini çeviriyi tekrar elden geçirtip onu okurun beklentilerine belli ölçüde uygun hale getirmesi kaçınılmaz olmuştur. Çünkü alımlama kuramı açısından bakıldığında, okura ulaşmayan bir çeviri anlam ve işlevini yitirmektedir. Okur odaklı olan bu yaklaşımda okurun belli bir kültür birikimine sahip olmasını bekleyen, onu zorlayan seçkin bir sanat anlayışını yansıtan 'modernist' bir dünya görüşünün geçerliliğini kaybettiği ileri sürülebilir. Yaşamın ve sanatın bütün alanlarını etkileyen bu anlayışın sonucunda, özellikle yazınsal çalışmalarda okurların beklentilerini dikkate alan çoğulcu/çok sesli bir yaklaşımla küreselleşen 'postmodern' dünyada daha çok okur kitlesine ulaşılması hedeflenmiştir. (Ecevit, 2002, 67) Bunun çeviriye yansımaları, her ne

¹² Yirminci yüzyıldaki okur odaklı çeviri yaklaşımlarında kutsal metin çevirilerinin önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Bu konuda bir dönüm noktası oluşturan Martin Luther, ilk kez İncil'in halkın anlayabileceği bir dili çevrilmesi gerektiğine işaret ederek okurun alımlama koşullarını göz önünde bulundurmıştır. (1973, 21) Yine kutsal metinlerin çevirileri bağlamında okur odaklı bir yaklaşımı savunan Eugene A. Nida, çevirilerde 'alıcı dilin' (receptor language) dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Çevirinin alıcıya yönelik yapılmasındaki amaç, kutsal metinlerin erek okurun alımlamasına uygun duruma getirip kutsal kitap okurunun kendini yapıtta anlatılanlarla özdeşleştirmesine bağlanabilir. Nida'nın çeviri yaklaşımıyla ilgili olarak bkz. Eugene A. Nida: *Das Wesen des Übersetzens*. (1975), *Übersetzungswissenschaft*. (yay.) Wolfram Wilss, Darmstadt, 1981, ss. 124-135.

¹³ Şehnaz Tahir-Gürçağlar bu bağlamda "Kapılar" adlı kitabında, Varlık Dergisi'ndeki okur mektuplarını irdeleyerek okurların yayınevinden ne tür beklentiler içinde olduğunu göstermekte. Tahir-Gürçağlar bu beklentiler ile okurun alımlama koşulları arasında bir koşutluk olduğunu da vurgulamakta. (2005, 170-188)

kadar genel anlamda okur ve dinleyicilerin düzeylerini dikkate alan çevirilerin yapılmasının önem kazanması şeklinde olduysa da, sanatsal/biçimsel kaygıların taşındığı yazınsal metinlerde dilin, alışılmışın dışında çok anlamlı/düzlemli, simgesel, alegorik olarak kullanılması, bu tür metinlerde kaynak dil okuru için geçerli olan farklı alımlama biçimlerinin erek dil okuru için de göreceli olarak geçerliliğini koruduğunu kanıtlamaktadır. Örneğin Kafka, Beckett gibi kaynak dil okuru için karmaşık/yeni bir anlatıma sahip olan yazınsal bir yapıt, bu çeviri anlayışıyla erek dil okurunu da benzer biçimde etkileyecektir.

Yirminci yüzyılın ortalarına kadar çeviride bir ölçüt olarak kabul edilen ‘eş değerlilik’ kavramının alımlama estetiği kuramlarının da etkisiyle değişime uğradığı savunulabilir. Erek odaklı çeviri yaklaşımlarından önce güvenilir ve durağan bir ölçüt olarak görülen ‘eş değerlilik’ anlayışı betimleyici ve Skopos kuramıyla birlikte değişime uğramıştır. Toury bu kavramı alışılmış anlamının dışında farklı biçimlerde kullanarak ona esnek/görece bir yapı kazandırmıştır. Toury eş değerliliğin örtüşmeye bağlı salt dilsel açıdan ele alınmasının sınırlayıcı ve tek taraflı olduğunun altını çizerek, bu kavramı tanımlarken çeviride hangi kültürel normların egemen olduğuna bakarak karar vermekte. Çevirinin okur tarafından nasıl alımlandığı, çevirmenin aldığı kararlarda hangi kültür normlarını dikkate aldığına bağlıdır. Örneğin çevirmen okuruna yabancılaştırıcı bir çeviri sunmak istiyorsa, kaynak metnin dilsel ve kültürel normlarına ağırlık veren ‘yeterli’ bir çeviri anlayışını benimseyecek, buna karşın okurun kendi dil ve kültür normları çeviride egemense ‘kabul edilebilir’ bir çeviriye yönelik kararlar alacaktır. (Toury, 1995, 237) Ancak bu kararların alınmasında ve normların biçimlendirilmesinde çevirmenin içinde bulunduğu kültürdeki güç ilişkilerinin etkisi de belirleyicidir. Bu bağlamda, çeviri yapıtlarını da içine alan genel bir dizgeyi temel alan Even-Zohar’ın ‘Çoğuldizge Çalışmalar’ında (Polysystem Studies) bu ilişki, çevirinin erek kültür dizgesindeki konumuyla birlikte değişime uğramakta. Erek toplumdaki sosyo-kültürel koşulları, dolayısıyla çeviri okurunun beklentilerini de etkileyen bu ilişkilerin, yerel yazında kimi zaman yenilik getiren, gelişmeye yol açan ‘merkezi’ konumdaki çevirilere kimi zaman da yerel yazında farklı bir etki yaratmayan, onun değerleriyle uyum içinde olan, egemen anlayışı sürdürdüğünden değiştirici gücü olmayan ‘çevresel’ konumdaki çevirilere eğilim göstermesi (Even-Zohar, 1978, 194-197) okurun çeviriyi nasıl alımladığı ile de açıklanabilir. Çünkü çevirilerin konumu, okurun onu nasıl değerlendirdiğine bağlı bir olgudur. Erek kültürdeki normlar ile çevrilen yapıt arasında bir örtüşme olsa da, okurun ilgisini çekmeyen bir yapıtın yerel yazında ‘merkezi’ konuma gelmesi olası değildir.¹⁴ Bu ilginin sağlanmasında yayınevlerinin tanıtım, dağıtım, baskı sayısı gibi etmenlerinin etkisi oldukça fazladır. Yayınevleri erek kültürde egemen olan normların ve alımlama koşullarının biçimlendirdiği okurun beklentilerini karşılayacak yeni çevrilecek ve daha önce çevrilmiş olan yapıtları seçerek onları yerel yazında ‘merkezi’ bir konuma getirirler. Even-Zohar, çevirilerin konumlarını, her ne kadar erek yazın dizgesinin durağanlığına, geçiş döneminde olmasına, yenilik yaratamamasına bağlasa da, bu konumların okurun alımlama koşullarını nasıl etkilediği konusuna fazla girmemekte. Çevirinin konumunu

¹⁴ Aytac’ın da haklı olarak altını çizdiği gibi, “okuma eyleminde, (...) kişi, okuduğu edebiyat eserinde öncelikle kendi deneyim ve donanımına aşına şeyleri fark eder, olsa olsa bunlarla bağ kurabileceği bir adım ilerisini görebilir.” (2003, 149)

salt erek kültürdeki normlarla açıklamak, çeviri okurunun işlevini edilgenleştirecektir. Oysa bir çevirinin ‘merkezi’ konuma gelmesi aynı zamanda okurun çeviriden beklentilerine koşut olarak yeniliğe ve farklılığa karşı ne kadar alıcı ve duyarlı oluşuyla da ilintilidir. Bunun yanında, iyi birer okur olan yerel yazındaki yazarlar da kendi dillerine yapılan çevirilerden etkilenip yazın dizgesinde yenilikler yaratarak onun değişmesine yol açabilirler.

Yerel kültürdeki normların erek okurun çeviriyi alımlayış biçimini değiştirmesi, kaynak ve erek kültürün zamanla birbirine yaklaşmalarıyla açıklanabilir. Özellikle küreselleşen dünyada başta Amerika’nın ve Avrupa’daki bazı ülkelerin ekonomik alandaki egemenliğinin medya, eğitim, dil, sanat gibi alanlara da yansyarak başka kültürleri kendilerine bağımlı kılacak biçimde etkilemesi, farklı kültürleri ‘biçimsel’ olarak birbirlerine yaklaştırmasına karşın, yerel kültüre özgü olan değerlerin kaybolmasına da neden olmaktadır. Genellikle görsel medya, ticaret ve turizm yoluyla gerçekleşen kültürler arasındaki yakınlaşmalar, daha önce yerel kültüre yabancı ve onunla çelişen değerleri küreselleşmenin de etkisiyle onun bir parçası duruma getirebilmekte. Bu da doğal olarak erek okurunun çevirileri daha kolay anlamasına neden olmaktadır. Bu süreci, günümüzde küreselleşmenin önemli araçlarından biri olan internet gibi teknik olanaklar daha da hızlandırmaktadır. Söz gelimi, kendi diline çevrilmiş bir yazıyı okumak isteyen bir okur, yazar ve yapıtı hakkında birçok bilgiye internet yoluyla önceden ulaşarak çeviriyi daha kolay anlayabilmekte. Bu açıdan bakıldığında, internetin çeviri okuruna sunduğu birçok bilgi kaynağı, modern okurların alımlama dünyasında genel anlamda yeni bir ‘çığır’ açmıştır.¹⁵

Sonuç olarak, yirminci yüzyılın ikinci yarısında erek odaklı olan çeviri kuramlarında meydana gelen paradigma değişiminin de etkisiyle, okuru ön plana alan alımlama kuramlarına olan ilgi gittikçe artmıştır. Çünkü çevirinin yapılmasına karar veren, çeviri yapan ve onu okuyan okurların bir yapıtı nasıl alımladıkları hem çeviri süreci, hem de ürünü açısından son derece önemli bir olgudur. Her okur, çeviriye kendi beklentileri açısından baktığından, çeviriyi farklı biçimde alımlayıp yorumlamaktadır. Çeviriye karar veren bir yayınevi/kuruluş, maddi kaygılar nedeniyle öncelikle çevirinin erek yazın dizgesinde ses getirip geniş okur kitlesine ulaşmasını; iki dilin okuru olan çevirmen, çevirdiği yapıtın okurlar tarafından beğeni kazanmasını¹⁶ beklemektedir; buna karşın, okurun çeviriden beklentileri, yabancı bir yazarın yapıtını okuma, farklı bir kültürel dünyayı merak etme, dilsel açıdan farklı bir anlatım biçimine duyulan ilgi, başka bir ülkenin yazın dizgesinde tanınan bir yazarı kendi dilinde de okuma isteği olarak sıralanabilir.

¹⁵ Çeviri okurları, kendi beklentilerini günümüzde bilişim teknolojisinin sağladığı olanaklar sayesinde, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası durumuna gelen internet yoluyla kendi düşüncelerini kolaylıkla ve doğrudan yayınevlerine iletebilmekte. Yayınevi ve okur arasında kurulan böyle bir ilişki, yayınevinin çevrilecek yapıtlar konusunda daha seçici davranmasına ve okurun beklentilerine göre kararlar almasına neden olmaktadır. Bu süreç aynı zamanda postmodern çağda tüketici konumunda olan okurun, bir ‘ürün’ olan çevirinin biçimlenmesinde katılımcı olabilmelerini sağlayarak okur açısından daha demokratik bir anlayışın yerleşmesini sağlayabilir.

¹⁶ Çevirmenin daha çok kişisel olan bir başka beklentisi, onun kendi dilinin sınırlarını zorlayarak beğendiği yazara yaklaşma, onunla ‘özdeşleşme’ isteğidir.

Erek odaklı bir çeviri yaklaşımını savunan Skopos kuramı ile ‘Çoğuldizge’ ve ‘Betimleyici’ çeviri çalışmalarında her ne kadar dolaylı ve dolaysız olarak alımlama estetiğine önem verilse de, bu kuramların aralarında belirgin farklar olduğu bu çalışmamızda gösterilmeye çalışılmıştır. Çeviri ürününü temel alan betimleyici çalışmalarda okurun çeviriyi nasıl alımladığı, sosyo-kültürel, tarihsel koşulların betimlenmesine bağlı olarak açıklanmasına karşın, daha çok çeviri sürecini göz önünde bulunduran Skopos kuramında, okurun çeviriyi nasıl alımlaması gerektiği ya da alımlayacağı önceden kararlaştırılmakta. Dolayısıyla Skopos’ta çevirmen, seslendiği/hedeflediği okur kitlesinin niteliklerine göre çevirisini biçimlendirmekte. Betimleyici çeviri çalışmalarında okurun beklentileri, sosyo-kültürel etmenlerin yansımaları olan normlara bakılarak saptanmaktadır. Oysa Skopos’ta bu beklentiler, çevirmenin çeviride alacağı kararları değiştirmesine/biçimlendirmesine yol açmakta. Bu açıdan bakıldığında, çevirmenden salt bir metni çevirmesi beklenmemekte, aynı zamanda sesleneceği okurun alt yapısını da çok iyi biçimde bilmesi istenmektedir.

Genel anlamda erek odaklı çeviri kuramlarının -çevrilmiş olan ve okurun alımlanmasına sunulan her yapıtın, kaynak metne benzerliğinde ölçüt bir değer olan doğruluk-yanlışlık niteliğine bakılmaksızın çeviri olarak kabul edilmesiyle- kaynak metnin varlığını çeviride gittikçe daha çok sorgulaması, çeviride okurunun rolünü artırması hem çeviri sürecinin, hem de çeviri ürününün değerlendirilmesi açısından, vazgeçilmez bir konu olmuştur. Çünkü çevirilerin en önemli varlık nedenlerinden biri, çeviri okuruna yerel yapıtlarda bulunmayan ya da az bilinen yabancı anlatım ve konuları sunarak, okurun alımlama alışkanlıklarını değiştirmek, kendi değerlerini sorgulamaya zorlamaktır. Bu açıdan bakıldığında, erek kültürdeki metinlere göre farklı bir metin geleneğinin ürünü olan çeviriler içinde ‘yabancı’ etmenleri daha çok barındırdığından, erek okurun genel alımlama gücünü daha da artırdığı ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

- AMMANN, M. (1995), *Kommunikation und Kultur. Dolmetschen und Übersetzen heute. Eine Einführung für Studierende*. Frankfurt/M.
- AYTAÇ, G. (2003), *Genel Edebiyat Bilimi*. Say Yayınları, İstanbul.
- BENGİ, I. (1995), Çeviri biliminde Bireysel Kuramlardan Geniş Ölçekli Bir Bakış Açısına
Doğru. Rifat, Mehmet (yay.): *Çeviri ve Çeviri Kuramları Üzerine Söylemler*,
Söylem Dizisi 1: Düzlem Yayınları 23, İstanbul, ss. 9-30.
- EAGLETON, T. (1990), *Edebiyat Kuramı*. (çev.: E. Tarım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ECEVİT, Y. (2002), *Türk Romanında Postmodern Açılımlar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- EVEN-ZOHAR, I. (2004), Yazınsal Çoğuldizge İçinde Çeviri Yazının Durumu. (çev.: S. Paker), Mehmet Rifat (Yay.): *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*. Dünya Yayınları, İstanbul, ss. 191-200.
- HUYSSSEN, A. (1969), *Die frühromantische Konzeption von Übersetzung und Aneignung. Studien zur frühromantischen Utopie einer deutschen Weltliteratur*. Zürich.
- HEATON, J. M. (2002), *Wittgenstein ve Psikanaliz*. Postmodern Hesaplaşmalar. (çev.: G. Koca) Everest Yayınları, İstanbul.
- KIRAN, Z. (2001), *Di İbilimine Giriş*. (Yay. Ayşe Kiran), Seçkin Yayınları, İstanbul.
- KLÖPFER, Rolf (1967), *Die Theorie der literarischen Übersetzung. Romanische-deutscher Sprachbereich*. München.
- LUTHER, M. (1973), Sendbrief vom Dolmetschen. (1530) (yay.) Hans Joachim Störiğ, *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt, ss. 14-32.
- MORAN, B. (1988), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. Cem Yayınları, İstanbul.
- MOUNIN, G. (1967), *Geschichte, Theorie, Anwendung*. München.
- NİDA, E. A. (1981), Das Wesen des Übersetzens. (1975) (yay.) Wolfram Wilss: *Übersetzungswissenschaft*. Darmstadt, ss. 123-147.
- NOVALİS (1973), Blütenstaub. *Das Problem des Übersetzens*. (yay.) Hans Joachim Störiğ, Darmstadt, 1973, s. 33-34.
- ÖZCAN, Ö. (1983), *Edward Sapir. 20. Yüzyıl Di İbilimi. (Kuramcılardan Seçmeler)*. (yay.) Berke Vardar, TDK Yayınları: 511, Ankara, s. 44-45.
- REİSS, K./ Hans J. Vermeer (1991), *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen.
- SCHLEİERMACHER, F. (1973), Methoden des Übersetzens. (1813). (yay.) Hans Joachim Störiğ, *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt, ss. 38-70.
- SEELE, A. (1995), *Römische Übersetzer, Nöte, Freiheiten, Absichten: Verfahren des literarischen Übersetzens in der griechisch-römischen Antike*. Darmstadt.
- STOLZE, R. (1993), *Übersetzungstheorie. Eine Einführung*. Darmstadt.
- TAHİR-GÜRÇAĞLAR, Ş. (2005), *Kapılar. Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*. Scala Yayıncılık, İstanbul.
- TOURY, G. (2004), Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü. (çev.: A. Eker), Mehmet Rifat (yay.): *Çeviri(bilim) Nedir? Başkasının Bakışı*. Dünya Yayınları, İstanbul, ss. 233-252.
- VERMEER, Hans J. (1992), *Skizzen zu einer Geschichte der Translation. Anfaenge-Von Mesopotamien bis Griechenland, Rom und das frühe Christentum bis*

- Hieronymus*. Band 6.1., Frankfurt/M.
- VERMEER, H. J. (1998), Eine translatorische Dreiecksgeschichte: Wahrheit, Treue und Schönheit – Versuch eines historischen Bogenschlags. (yay.) M. Ammann ve H. J. Vermeer, *TEXTconTEXT*, 1 – Vol. 12 = NF 2, Heidelberg, ss. 1-38.
- WILSS, W. (1996), *Übersetzungsunterricht*. Tübingen.
- YÜCEL, F. (2004), Başka Bir Okur: Çeviri Okurunun Rolü. *Sakarya Üniversitesi, Uluslararası Çeviri Sempozyumu Bildirileri*, (yay.) İlyas Öztürk, Sakarya, ss. 168-171.